

Baki Attila

NKE Közép-Európa Kutatóintézet

Jozef Tiso és a szlovák holokauszt

**Andrzej Krawczyk: A pap elnök. Jozef Tiso Szlovákiája.
Prága, Academia, 2019. 364. oldal.**

Josef Tiso (1887-1947) a 20. század egyik legvitatottabb szlovák közéleti személyisége. Katolikus pap, a Szlovák Néppárt politikusa, majd 1939 és 1945 között az első Szlovák Köztársaság államfője volt. Regnálása alatt ment végbe a szlovákiai holokauszt, a háború után pedig kivégezték. Értékelése máig megosztja a szlovák társadalmat és a kutatókat. Éppen ezért érdekes Andrzej Krawczyk, egy lengyel diplomata és történész könyve Tisóról és az ő Szlovákiájáról. Baki Attila ismertetője.

Nem egyszerű feladat sokszempontú alaposítással megírni egy egyházi és egyben állami politikacsínáló személy teljes életrajzát. Különösen érvényes e megállapítás azokra a történelmi személyekre, akiknek az életpálya-értékelése még hazájuk szűkebb történelmi vagy szélesebb társadalmi csoportjai között sem ment végbe. Jozef Tiso (1887–1947) szlovák katolikus pap-politikus életútja ilyen történet.

Jozef Tiso sokat vitatott életének bemutatására – bár nem hagyományos biográfia formájában – vállalkozott Andrzej Krawczyk (1954) lengyel történész-diplomata. 2015-ben lengyelül megjelent könyve 2019-ben cseh fordításban is napvilágot látott. Jelen rövid ismertetés az utóbbi kiadványról készült.

Andrzej Krawczyk a Varsói Egyetemen végzett történészként, majd a rendszerváltás után diplomáciai szolgálatba állt. Éveket töltött hazája nagyköveteként Prágában és Pozsonyban, közben pedig kutatta a csehek és szlovákok 20. századi történelmét, benne

Jozef Tiso életét. A könyv elsősorban a lengyel közönségnek készült, azonban a cseh fordítás elolvasása után bátran állítható, hogy a cseh és szlovák olvasók és szakmabeliek is haszonnal forgathatják, hiszen szerzője sok érdekes adatot és gondolatot közöl.

Tiso viselt dolgainak értékelése a modern szlovák történelem legvitatottabb témái közé tartozik. Bizonyára ez is közrejátsszik, hogy az utóbbi években nem csupán Krawczyk könyve volt az egyetlen történelmi teljesítmény a szlovák államfő személyét illetően. Ugyanis James M. Ward amerikai műkutatónak 2013-ban jelent meg *Priest, Politician, Collaborator: Jozef Tiso and the Making of Fascist Slovakia* című könyve, amelyet 2018-ban szlovák nyelvre is lefordítottak. Megjegyzem, Ward munkáját Ivan Kamenec szlovák történész – Tiso életének egyik kiváló ismerője, aki maga is hosszú időn át foglalkozott a politikus életével – a legjobb minőségű történelmi szakmunkaként jellemezte.

A kötet szerkezetileg kilenc, kronológiailag és tartalmilag jól elkülöníthető fejezetre oszlik. Időkeretének kezdő évszáma 1887, Tiso születése, végpontja pedig a közelmúlt. Fejezetcím-választásaival a szerző mind időbelileg, mind tartalmilag kijelöli mondanivalója keretét. A kötet végére képmelléklet, kronológia, a szlovák, cseh és idegen nyelven elérhető legfontosabb szakirodalom válogatott jegyzéke és névmutató került, gondosan, a zsúfoltság látszatának legcsekélyebb jele nélkül.

Krawczyk rövid bevezetővel indítja könyvét, ahol tömören néhány, a korszak kutatásával összefüggő módszertani problémáról ír, miközben nem mulasztja el megemlíteni – ha éppen csak egy mondat erejéig is –, hogy a kor szlovák állami intézményeinek és társadalomtörténeti folyamatainak a kutatása máig mellőzi az alaposabb, mélyebb tudományos szakmunkákat.

Az első fejezet *Egy szlovák hazafi születése* címmel Tiso gyermekkorától az első Csehszlovák Köztársaság „megszületéséig” tartó időszakot foglalja össze: a „főhős” öntudatra ébredésének éveit, ahol megjelenik a papi életpálya felé terelgetett kitűnő tanuló. A zsolnai gimnáziumi diák itt találkozik először a zsidókkal mint „jelenséggel”, és tapasztalja meg a tanulók közötti felülreprezentáltságukat, de kirajzolódik a korabeli Nyitra képe is, ahol mindennapi valóság a magyar jelenlét. Kiemelkedő iskolai teljesítményei előjárói figyelmét sem kerülik el. A korszak végére, ami egyben az

JOZEF TISO ÉS A SZLOVÁK HOLOKAUSZT

Osztrák-Magyar Monarchia létét lezáró, változó előjellel értékelt új hatalmi helyzetet is jelenti, Tiso túljut az első politikai tapasztalatszerzés tűzkeresztjén. Ekkor tűnik fel a Szlovák Néppárt atyja, Andrej Hlinka oldalán.

A csehek és a szlovákok állami együttélése az első perctől kezdve politikailag terhelte volt. „Testvéremzeti” nézeteltérésük végigkísérte az első köztársaság húsz esztendejét. Tiso ebben a Csehszlovákiában válik érett politikussá, bár első nekifutásra nem szerzett képviselői mandátumot. Ez majd csak 1925-ben sikerül, 1927-től pedig két esztendőn át miniszterként dolgozik. Hogy a Szlovák Néppárt a legfőbb politikai követelése – az autonómia – ellenére belépett a csehszlovák kormányba, abban Tiso is aktívan közrejátszott. A politikát, benne a lehetőségekkel történő műveleteket, nem mindig a legközelebbi párttársaihoz hasonlóan értelmezte és értékelt. Ha a helyzet úgy kívánta, alkalmazkodott vagy kompromisszumot keresett. Magatartását radikális politikai párttársai nem minden esetben értékelték pozitívan. Miként például Edvard Beneš sem, de ekkor már a harmincas évek közepén és lassan azon túl járunk, amikor a közép-európai politikusok mozgástere Hitler elképzelései szerint kezd módosulni. Az első Csehszlovák Köztársaság vége új időszámítás kezdetét jelentett Tiso politikai pályafutásában, Krawczyk könyve második és harmadik fejezetében ezt a két évtizedet foglalja össze.

A következő fejezet kezdő évszáma 1939. Az addig ismert Európa politikai térképén hol új politikai képződmény születik, hol pedig korábról létező tűnik el. A szerző a következő négy fejezetben (A Szlovák Köztársaság létrejötte; Háború Lengyelországgal; A szlovák államiség rövid története és Szlovákok a keleti fronton. A Szlovák Nemzeti Felkelés címmel) a hitleri megfontolásból életre keltett első Szlovák Köztársaságba kalauzolja az olvasót. Jozef Tiso 1939 októberétől Szlovákia legfőbb közjogi méltósága, köztársasági elnöke. Ekkorra már kirobbant a világháború, amelyben a szlovák állam katonái is kezdettől fogva aktívan részt vettek. Ennek a ténynek az értékelésénél Krawczyk világosan fogalmaz: a történész nem lehet bíró vagy nyomozó, csak objektivitásra törekedhet, hogy rekonstruálhassa a valóságot. Lengyelország megtámadásával Szlovákia a világtörténelem lapjaira a náci Németország szövetségeseként jegyezte be magát. Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy a szlovák lakosság körében mindez nem talált pozitív fogadtatásra, és sokaknál aláasta a Tisóba vetett bizalmat. Külön fejezet-

ben mutatja be a szerző a szlovák államban zajló életet. Érzékelteti, hogy az országban a kezdeti időszak pozitív hangulata az idő múlásával – és persze a front közeledésével – lassan szertefoszlott. Tiso víziója az „új Szlovákia” létrehozásáról nem teljesedett be.

Krawczyk könyvének leghosszabb fejezete az önálló szlovák állam történetének – benne a köztársasági elnök ténykedésének – az utókor szemében legtöbbet és legvehemenesebben vitatott szakaszával foglalkozik: a szlovák holokauszttal. A szlovák zsidóságot ért megpróbáltatások, majd deportálásuk elválaszthatatlan részét képezik Tiso államfői „karrierjének”.

A fejezet egy rövid történeti áttekintéssel kezdődik a zsidóságnak a szlovák országrészben történő megjelenéséről, benne például olyan érdekességgel, mint hogy a világszerete művelt [Krav Maga](#) önvédelmi rendszer pozsonyi eredetű.

Szlovákia 1939 és 1941 között érvényesített zsidópolitikájában a fő hangsúly a zsidó vagyonok árjásításán volt, ami a holokauszt szempontjából nézve egyfajta szlovák specifikumnak minősült. Afféle tudatos politika volt ez az önálló szlovák középosztály kialakítására, amihez a zsidóságot az élet minden területéről el kellett távolítani. Ebben a fázisban, a számos korlátozó jogszabály kibocsátása mellett, két fontos momentum emelendő ki. Az első az 1940 nyarán lezajlott salzburgi találkozó, ahol a német fél Tiso értésére adta, hogy elégedetlen a mérsékelt zsidóellenes politikájával. Valójában már korábban is elkülöníthető volt az elnök személye körül csoportosuló mérsékelt köre, valamint a Vojtech Tuka miniszterelnök és a Hlinka Gárda vezetője, Alexander Mach holdudvarába tartozó radikálisok csoportja. A második körülmény az 1941. szeptember 9-én ún. Zsidó Kódex néven elfogadott rendelet volt, amely lényegét tekintve a létező legkomplexebb zsidóellenes jogi dokumentumnak minősíthető egész Európában.

A kódex megjelenése után nem sokkal, októberben lezajlik a szlovák és német fél első megbeszélése a szlovák zsidók tömeges deportálásáról (rastenburgi találkozó; néhány héttel korábban egyébként Horthy is járt ott.). Ez 1942 március utolsó harmadától vált valósággá Dávid Akció fedőnéven, eredménye pedig 57 haláltáborba induló szerelvény volt 58 ezer zsidó személlyel. Az országban maradt számos zsidó elnöki kivétellel rendelkezett. Létszámukról – amely egyben a Tisót menteni akarók egyik érve, ahogy azt Krawczyk érzékelteti – máig folyik a számháború. Miért állt meg 1942-ben a szlovák

JOZEF TISO ÉS A SZLOVÁK HOLOKAUSZT

zsidók deportálása? Erre vonatkozóan négy elképzelés biztosan létezik, és a szerző fel is vázolja azokat. 1944 szeptemberéig nem került sor újabb deportálásokra, akkor azonban további több ezer embert szállítottak el. Krawczyk könyve is mutatja, hogy a Tiso-életrajzok fontos pontja a szlovák holokauszt.

Végül a kilencedik, egyben utolsó fejezetben (Tiso, a pap és a történelem címmel) a Tiso ellen folytatott bírósági pert, illetve egy rövid alfejezetben a kivégzését követő évtizedekben a szlovák nemzet történeti tudatában róla élő kép kialakulását boncolgatja a szerző. Hazájában, Csehszlovákiában, a háború utáni években Tiso a régit és a rosszat szimbolizálta. Az emigrációban pedig, a házájában kialakult értékeléssel szemben, megszületett személyének pozitív minősítése

Krawczyk a szavakkal és szakirodalommal jól bánó történész, könyve pedig, mint maga is írja, kísérlet Jozef Tiso életének és nyilvános tevékenységének objektív feltérképezésére.

A Jozef Tiso élete iránt érdeklődő magyar olvasók az [1997-ben megjelent Jozef Tiso című munkából](#) (G. Kovács László és Ivan Kamenec tanulmánya) tájékozódhatnak. Azóta magyar nyelvű szakmunka – sem fordításban, sem magyar történész tollából – nem jelent meg. (Ugyan nem életrajz, de 2006-ban magyar nyelven is megjelent Ingrid Graziano és Eördögh István szerzőpáros tollából a [Jozef Tiso és a szlovákiai holokauszt](#) című rövid munka.